

SAHA YERİ VE SAHA TÜRKLERİ*

Jelobtsov F. FEDOTOVIÇ

1- Saha Türklerinin Adı

Bugünkü “Yakut” kelimesi Evenk (Mançu-Tunguz kavmi) dilinden gelmektedir. Evenkiler, Saha Türklerine “Eko” derlerdi, Ruslar, Saha Türklerine ait ilk bilgileri onlardan almışlar ve “e” sesini “ya” sesine çevirip, “ut” son ekini ekleyip, Saha Türklerine Yakut diye ad vermişlerdi. Ancak bu ad hiçbir zaman Saha Türkçesine yerleşmemiştir.

Daha 1924 yılında Saha bilim adamı Ksenofontov Cumhuriyetimizin Anayasa komisyonuna Yakut ve Yakutya kelimelerinin yerine “Saha” ve Sahastan” kelimelerinin kullanılmasını teklif etmiş ve Yakut kelimesinin Türkçe olmadığını da kaydetmişti. Maalesef bu iş o zamanlar bitirilmemişti. 1928 senesinde Komünist Partisi Merkez Komitesi aldığı bir kararla Cumhuriyetimizde ağır bir baskıya başlamıştı. Halbuki bu zamanda birçok halk kendi tarihî adlarını almışlardı.

1930 larda Sovyetler Birliğinin yeni anayasası hazırlandığı zaman Saha Türkleri için yeni bir ümit doğmuştu. 1936 yılında Saha Türklerinin tarihî adlarını almaları için devlet komisyonu çalışmalara başlamıştı. Maalesef bu teşebbüse de kanlı bir şekilde son verildi. Bundan sonra da kimse böyle bir konuyu açmaya cesaret edemedi.

Bütün eski Sovyetler Birliğinde “Glostnost” ve “Prestroyka” politikaları ile esen bağımsızlık rüzgarları Saha Sire’ye kadar ulaştı. 27 Eylül 1990 da Saha Özerk Cumhuriyeti devlet egemenliğini ilan etti. Cumhuriyetimizin adı “Yakut-Saha Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” olmuştu. Ama bu da bugünkü realiteye ters düşmektedir. 20 aralık 1991 ülkemizde cumhurbaşkanı seçimi gerçekleşti. Bu yeni cumhuriyetimizin ilk cumhurbaşkanının birinci kararı cumhuriyetimize kendi tarihî adını koymak oldu. 27 Aralık 1991 den itibaren cumhuriyetimizin adı “Saha Cumhuriyeti” oldu ve “Yakutya” kelimesi ise yalnız parentez içinde verilmektedir. Böylece tarihî hakikâtlar yerini bulmaktadır.

* Yayına hazırlayan S. GÖMEÇ

2- Saha Yeri Arkeolojisi

Aşağı paleolitten (Taş devrinin ilk zamanı) bugüne kadar Saha Yeri'nde arkeolojik medeniyetlere tesadüf edilmektedir: Diring-Üryah, Dyuktay, Sumvagin, Silah, Belkaçi, Jmıyahtah, Ust-Mil ve Kulun-Atah (Saha medeniyeti). Burada en zayıf olarak incelenen arkeolojik medeniyetler Tunç devri ve İlk Demir çağının kompleksleridir. Bu hususta şunu belirtmek gerekir ki, Tunç ve İlk Demir çağının izleri Saha Yeri tarihi arkeolojisi için çok önemlidir. Çünkü bu dönemlerde bugünkü yerli kuzey halklarının biçimlenmesi başlamıştır.

Bu arkeolojik medeniyetlerin arasında Diring-Üryah medeniyeti, olabilir ki, dünyada bilinen en eski arkeolojik medeniyettir.

1982 de Saha arkeologları, Dr. Maçanov'un başkanlığında, Lena Nehri'nin sağ kıyısında Diring-Üryah arkeolojik eseri bulunmuştur. Bu kalıntının yaşı 2,8-3,2 milyon yıl öncesine kadar inmektedir. Burada çeşitli eşyalara rastlanmıştır. Bu da demektir ki, Diring-Üryah arkeolojik malzemeleri bütün Avrasya'daki insan gelişiminin en eski devrine aittir. Bu durumda Dr. Maçanov ünlü Alman bilim adamı Moris Vagner'in unutulmuş olan hipotezini desteklemektedir. Vagner'e göre en eski insanın kökeni ve onun medeniyeti tam soğuk kuşaktır. Zaten arkeolojik ve diğer buluntular çok az olduğu için, bu güne kadar en eski insanın vatanının neresi olduğu kesin olarak bilinmiyordu. Bu konuda çeşitli görüşler mevcuttur. Dr. Maçanov'a göre ise, bu vatan son 5-10 milyon yıl için de kesin olarak soğumuş, ama buzlanmamış dünya bölgelerinde bulunabilirdi. Muhtemeldir ki, ilk önce bu merkez Asya (Kazakistan, Moğolistan, Kuzey Çin) ve Orta Sibirya plâtosudur. Diring-Üryah ise bu plâtonun güneydoğusunda bulunuyordu.

Vagner'e gelince bu bilim adamı, taş aletlerin önemini vurgulayarak insanın tekâmülü için kış, soğuk, kar ve bunlara bağlı olarak açlık faktörünün etkili olduğunu iddia eder. Soğuk hava koşulları insanın zekasının gelişmesinde de etkili olmuştur. Gerçekten bu durum insanı çalışmaya sevketti. Bu çok doğrudur. Ancak insanın niçin çalışmaya başladığına dair çeşitli hipotezler vardır.

Böylece insanın tekâmül tarihinin fevkâlade bir şekilde atlaması özel soğuk koşullar altında olmalıydı. Bu şartların Diring-Üryah bölgesinde var olduğu düşünülmektedir.

Dr. Maçanov'a göre, Diring-Üryah insanının bu soğuk iklim altında yaşamak için zihni yeteneği gelişmiş idi. O evi, ateşi, giyimi ve

tıbbî bitkileri biliyordu. Aksi takdirde hayatta kalmak ve neslini devam ettirmek şansı yoktu.

Saha Yerinde, Diring-Üryah gibi aşağı paleolitik devre ait 10 dan fazla anıt vardır. Maalesef bu güne kadar Diring-Üryah insanının kemiklerine rastlanılmamıştır. Bilindiği gibi bu zaman zarfında Afrika, Asya ve Avrupa'da pitekanthroplar yaşamışlardır. Muhtemeldir ki onlar Saha Yerinde de yaşamışlardır.

Netice olarak, Saha Yerinde eski insan ilk olarak paleolit devrede ikamet etmiştir. Bu hadise 2, 8-3,2 milyon yıl önce meydana gelmiştir. Bu andan itibaren ilk insan Saha Yerinde daimi olarak yaşamış, hiçbir yere gitmemiş ve yalnız, olabilir ki, Asya'dan Kuzey Amerika'ya geçmiştir.

3- Saha Türklerinin Menşei Problemi

Saha Türklerinin etnik oluşumuna çeşitli kavimlerin dahil olduğu yolunda görüşler mevcuttur. Bunlar arasında Hint-İran dilli haklar da sayılmıştır. Fakat Saha Türklerinin asıl etnik temelini iki büyük Türk grubu oluşturmuştur: 1. grubu eski Tölös aşiretleri ve bunların içinde de özellikle Uygurların yeri büyüktür, ki Saha Türklerinin ataları olan Kurıkanlar bir Tölös boyudur. 2. grubu ise Kıpçak boyları oluşturmaktadır.

Saha Türklerinin antropolojik tipi iki kısma ayrılmaktadır.

1- Moğol aşiretlerinin etkisine maruz kalmış çok kuvvetli Orta Asya tipi,

2- Eski Avrupa fonetik fonlu Güney Sibirya antropolojik tipi. Umumi olarak, Saha Türklerinin etnik oluşumu Orta Lena havzasında 17. asırdan önce biçimlenmiştir.

Halbuki, bugüne kadar Saha Türklerinin eski tarihi ve etnik kökenini tam olarak bilmiyoruz. Bu konu hakkında birtakım hipotezler vardır. Sahalar güney Türkleridir; kuzeye Altay-Sayan, Orta Asya-Baykal yanından gelip Orta Lena havzasında Saha halkını meydana getirmişlerdir.

Bundan başka Kostantinov, Zekov ve Gogolev gibi Saha bilim adamlarının ana fikrine göre, Saha Türklerinin etnik menşesinde beş dönem vardır:

1. Dönem: Eski Türk dönemi (Kurıkanlardan önce). Bu dönem İskit (veya İskit-Saka) ve Hunlar devirlerinden ibarettir. M.Ö. 7. y. yıldıan m.s. 4. y. yıla kadar.

Bu demir çağı zarfında Güney Sibirya ve Orta Asya'da son devletler kurulur, gelişir ve yayılır. Tarihe en önemli izleri bırakmış devletlerin arasında Kök Türk Kaganlığı (m.s. 6-8. y.y.), Eski Uygur Kaganlığı (m.s. 8-9. y.y.), Kimekler (m.s. 9-11. y.y.), Eski Hakaslar (m.s. 6-13. y.y.) ve Eski Moğol İmparatorluğu (13-14. y.y.) vardır. İlk demir çağı başında Wu-sun, Yüeci, Tingling (Tölös) ve Hunlar aşiret birliklerini kurmuşlardır. Bunlardan hangileri Saha Türklerinin etnik oluşumuna katılmışlardı?

Muhtemeldir ki, Yüecilerin bir kısmı Sahaların eski atalarının meydana gelişinde etkili olmuşlardır. Yüeciler Pazırık ve Uygur arkeolojik medeniyetinin taşıyıcıları idi. Dillerinde Türkçe kelimelerin olduğu bilinmektedir. Saha Türkleri ve Yüeciler arasında bilhassa ölü gömme törenlerinde, mesken ve sanat unsurlarında sıkı bir paralellik kurulabilir. M.Ö. 2. y.y. da Hunlar tarafından yok edildikten sonra Yüecilerin bir kısmı Baykal yakınlarına çekilip, Saha Türklerinin etnik oluşumuna katılmış olabilirler.

M.Ö. 2. y. yılda Hunlar Tingling ve Kırkızları fethedip, Kırkızları Baykal yakınındaki Tingling topraklarına göç ettirmişlerdi. Kırkızlar bugünkü Hakasların ataları ve eski Türk göçebeleri idiler. Tinglingler etnik kökeni bilinmeyen ve gök gözlü Avrupaid bir halktır ve Yenisey ile Minusinsk bozkırlarında yerleşik idiler. Bu iki halk karışımının neticesinde Taştık arkeolojik medeniyetinin taşıyıcıları ortaya çıkmıştır. Bunların Saha Türklerinin etnik oluşumuna katılması çok mümkündür. Saha maddî kültürünün unsurları bunu tasdik ederler.

Şunu belirtmek lazımdır ki, eski Türkler etnik bakımdan homojen değildiler. Bunların arasında Altay Türkleri, Yenisey Kırkızları, Uygur, Kıpçak, Kurıkan, Kanglı-Peçenekler vesaireler de vardır.

Bugünkü bilim adamlarının bir kısmı Saha Türklerinin atalarının Tölös aşiretleri olduğunu söylemektedirler. Tölös aşiretlerinin temelini Uygurlar teşkil etmekteydiler. 630 senesinde Tölös Kaganlığı (veya Tokuz Oguz) kurulmuş ve 682 yılında II. Türk Kaganlığı tarafından yok edilmişti. Fakat 745 senesinden 840 yılına kadar tekrar Uygurlar iktidara geçmişlerdir. Meselenin asıl dikkati çeken tarafı şu ki; Saha Türkçesinde Uygur terimi yoktur.

Saha Türkçesinde kagalas veya kanglı terimi vardır. Bundan başka Saha Türkleri ile Kıpçaklar arasında çok yakın maddî ve etnografik benzerlikler mevcuttur. Bu aradaki etnik ilişkilerin Hakaslardan (veya Yenisey Kırkızları) geçtiği sanılmaktadır.

2. Dönem: Kurıkan Dönemi. Bu devir 6 ve 10. yüzyıllar arasındır.

Saha bilim adamlarının büyük bir kısmı Saha Türklerinin kökenini Baykal yanındaki Kurıkanlara bağlamaktadırlar. Kurıkanların biçimlenmesine yerli Tunguz aşiretleri, karo mezar kültürünün ve Taştık medeniyetinin taşıyıcılarının torunları (veya Yenisey Kırkızlari) etkide bulunmuşlardır. Bundan başka Tölös aşiretleri ve Hunların bir kısmı da bu teşekküle katılmışlardır. Kurıkanlar Orkun runik yazısını biliyorlardı. Çin kaynaklarına göre Kurıkanlar 5000 suvari çıkarabilen oldukça büyük ve bağımsız bir halktı. Kurıkanların adı üç kelimeden ibarettir: Uç-kurı-kan. Bunların üç aşiret birliğini ifade etmesi muhtemeldir. Türkler-karo mezar kültürü taşıyıcıları-Moğollar ve Evenkiler. Ama bu sadece bir hipotezdir.

840 senesinde Yenisey Kırkızlari, Uygur kaganlığını yok etmişlerdir. Kızlasov'a göre o zaman, Baykal kıyılarına aristokrat Kırkız soyunun başında Hakaşların bir kısmı da gelmişti.

3. Dönem: Moğol dönemi. Bu dönem 10. y.y. dan 11. y.y.ıla kadardır. Moğol aşiretleri Baykal kıyılarına gelip, eski Sahalarla çeşitli temaslarda bulunmuşlardı. Bunun neticesi olarak, Saha Türklerinin gelecekteki etnik, dil ve antropolojik özellikleri biçimlenmiştir.

4. Dönem: Eski Saha Dönemi. Bu dönem 12. y.yıldan 16. y.y.ıla kadar sürer. Bu göç zamanıdır. Moğol başbuğu Çingiz Han Altay-Sayan ve Baykal çevresindeki birçok halkı fethetmişti. Sahalar kuzeye, Orta Lena havzasına çekilmişlerdi. Saha bilim adamı Gogolev'e göre bu dönemin adı *Kırkız ötöh* veya *kulun-atah* arkeolojik devresidir.

5. Dönem: Geç Saha Dönemi. Bu dönem 15. y. yıldan 16. y.y.ıla kadardır. Bu devre tamamen Saha yerindeki Orta Lena havzasında cereyan etmiştir. Baykal kıyılarındaki eski Sahaların büyük çoğunluğu bu yeni vatanına gelip, 17 y.yıldan önce Saha Türklerini oluşturmuştu.

Son olarak, bazı tarihî eserlerde Saha Türkleri *Uranhay-Sahalar* diye adlandırılırlar. Bu adı Viluy Nehrinde yurt tutmuş ve Tunguzlar ile karışmış Saha Türkleri taşımaktadırlar. Mançurya'da *Uranhay* adlı bir Tunguz aşireti var idi. Moğollar ise bütün kuzeydeki orman halklarına *uranhay* diye umumî bir ad vermişlerdi.

4. Saha Türklerinin Maddi Kültürlerinin Temelleri

Saha Türkleri sekiz yüzyıldan fazla komşu halklardan izole olup, Asya'nın en kuzey ve soğuk ucunda yaşıyorlardı. Tabi ki Saha Türkleri-

rinin maddî kültürleri devamlı bir durgunluğa girmişti. Bütün eski Türk ekonomik sistemlerini kuzeyin soğuk koşullarına uyarlamak zorundaydılar.

Ama buna rağmen Saha Türklerinin maddî kültürlerinde İskitlerden Türklere kadar en eski ve çeşitli bakîyeleri görmek mümkündür.

Saha Türklerinin maddî kültürlerinin kökleri Güney Sibirya ve Orta Asya göçebelerinin bölgesel kültürlerine inmektedir. Bu İskit-Sibirya kültür birliği zamanına aittir. Bilim adamları çoktan beri İskit-Sibirya kültürünün ve eski Türklerin kültürü arasında çok sıkı bir münasebetin olduğuna işaret ederler. Bu silsile eski Türklerin ve onlarla bağlı bugünkü Sibirya Türk topluluklarının maddî kültürlerini ve ekonomisini de meydana çıkarıyordu. Saha Türklerinin maddî kültürleri bunun en açık örneğidir.

Mesela, M.Ö. 1. y. yılda Altay Dağlarında ünlü Pazırık medeniyeti gelişmişti. Bu durumda, meşhur Alman etnografyacısı Yohanzen 1950 senesinde şöyle yazmıştı: "Bugünkü Türk topluluklarının arasında yalnız Saha Türkleri kendi bezek (süsleme) sanatında Pazırık motiflerini tekrarlıyorlar".

Maddî kültür açısından İskitlerle olan benzerlikler:

— Hayvancılığa dair unsurlar (kısrağların sağılması için kemik boru).

— Kadın küpeleri ve kolyeler

— Hafif deri ayakkabılar

— Sanatta vahşi hayvan sitilinin etkisi

— Ölü gömme törenleri (bilhassa at ile gömme)

Hunlar ile olan benzerlikler:

— Ölü gömme törenleri

— Meskenlerin iç ve dış yapısı

Eski Türkler ile bilhassa Kıpçak ve Kurikanlarla olan benzerlikler çok önemlidir. Saha Türkleri eski Türk giyim-kuşamını bugüne kadar muhafaza etmişlerdir. Mesela; boynuzlu şapkalar, üç uzun turna tüylü sorguçlu kadın şapkası, kuşaklar vs.

Muhtemeldir ki, bütün bu maddî kültür unsurlarıyla eski Türk giyim-kuşamı canlandırılabilir. Eski Türk kültürünün özel bir müzesi de kurulabilir. Çünkü bilinmektedir ki, Türk kültürü dünya uygarlık tarihinin çok önemli bir kısmını teşkil etmektedir.

5. Olonho

Olonho Saha Türklerinin kahramanlık destanı ve sözlü halk edebiyatının zirvesidir.

Bugün Saha Cumhuriyetinde Olonhoların toplanmasının birinci devresi bitmiştir. Olonhoların 150 tam metni ve 80 den fazla kısa özeti toplanmıştır. İkinci devrenin yayınlanma devri- neticeleri şöyledir: Olonhoların 17 tam metni, 28 kısa özeti ve 21 küçük parçası basıldı. Bunların büyük ekseriyeti Ekim ihtilalinden önce hazırlanmıştı. Üçüncü devresi-teorik inceleme-Sovyetler zamanında incelenmeye başlamıştır.

Olonhoların hangi tarihî devreye ait oldukları konusunda kargaşa vardır. Ama bu problemler Güney Sibirya ve Moğolistan'daki eski göçebelerin içtimaî hayatlarının tedkik edilmelerine bağlıdır. Saha Türklerinin ataları -Kurıkanlar- milattan sonra 1. y.y'ın ortasında dahi toplumsal ilişkiler konusunda gayet düzenli idiler. Köl Tigin kitabesinde iki defa anılmışlardır.

Saha bilim adamı Nikiforov diyor ki: "Saha Türklerinde sınıflar olduğu doğru değildir. Mesela Saha bilim adamı Ksenofontov tanınmış *Eleyada* adlı eserinde destan kahramanı Eley'i *Çar oğlu* olarak anmıştı. Ayrıca o bu tabirden ötürü suçlanıp 1937 de hapse atılmıştı.

Eski Türk Orkun yazısı hakkında Olonholarda sık sık bahis vardır. Arkeologlar bu eski Türk yazısının Orta Lena havzasında bulunduğunu teyit etmektedirler. Enteresan birşeydir ki, Olonholar birçok budizm terimlerini ihtiva etmektedir.

Olonholar Saha Türklerinin eski hayatlarının ansiklopedisidir.

6. Saha Türkçesi

Saha Türkçesi, Saha Cumhuriyetinin devlet dilidir. Eski Çin vakanüvisleri Kurıkan dilinin Kırkız diline akraba olduğunu işaret ederek, bunların arasında da büyük farklılıklar olduğunu kaydederlerdi. Kurıkanlar ve onların dili hakkında Arap ve Çin tarihlerinde kayıtlar vardır.

Saha Türkçesi Türk dillerinin Uygur-Oguz grubuna aittir. Gramer yapısı Türk gramerine uygundur. Prof. Ubryatova'ya göre bugünkü Türk dillerinden birçok Türkiye Türkçesine yakındır.

Saha Türkçesinin kelime hazinesinin üçte biri Moğolcadır. 17. asırdan itibaren Rusça kelimeler girmeye başlamıştır. 19. asırda bir dizi Avrupalı ve Rus Türkolog Saha Türkçesini incelemiştir. Bu dö-

nemde birçok folklor malzemesi, resmî emirler vesaire Saha Türkçesi ile neşredilmiştir. 1848 de Saha Türkçesi ile yazılı ilk eser çıktı. Bu Uvarovskiy'in Ahtılar (Hatıralar) adlı eseridir.

1917 de Saha bilim adamı Novgorodov ilk Saha alfabesini (Suruk-biçik) hazırlamıştı. 1922 yılında bu alfabe resmen ortaya çıkarılmış ve bunun milletlerarası fonetik transkripsiyonuna uygun olduğu iddia edilmiştir. 1924 de Saha alfabesi daha da geliştirilmiş ve nihayet 1929 senesinde Latin alfabesi esası üzerinde yeni bir Türkçe alfabe hazırlanmıştı. 1939 da bu yeni Türk alfabesinin yerine Rus alfabesi esas tutularak kirile geçilmiştir.

Saha Türkçesinin ilmî araştırması 19. yüzyılın ortalarında sistemli olarak başlamıştır. Mesela, 1851 de St. Petersburg Akademisi üyesi Betling'in Yakutların Dili Adlı eseri almanca olarak basılmıştı.

Sovyet döneminde anadilin ilmî problemleri ile bir kısım millî ilim adamı ve uzmanlar uğraşmıştır. 1935 de Saha Yeri'nde özel Dil ve Kültür Enstitüsü kuruldu. Bugün Saha bilim adamları eskiye nazaran daha verimli olarak çalışmaktadırlar. Saha edebiyatı dilinin grameri, Saha dili yazım kılavuzu bitirilmiştir. Şimdi de Saha Türkçesi sözlüğü hazırlanmaktadır.

Cumhuriyette devlet egemenliği ilan edildikten sonra, *Ana dilin ana fikri* hazırlandı. Buna göre Saha Türkçesi Rus dili gibi, devlet dili olduğu için bütün okul kitapları Saha Türkçesine çevrilmelidir. Bu konuda Saha Türkçesinde oldukça zor bir terminoloji meselesi vardır. Bazı Saha dil alimleri bu gibi problemleri halletmek için Türkiye'de Atatürk'ün başlatmış olduğu dil inkılabını örnek almak istemektedirler. 1929 yılına kadar Latin alfabesini kullanmış olan Saha Türklerinin bugün de bu alfabaya dönmeleri gerekmektedir, çünkü bütün Türk dünyasının ortak alfabesi olma durumundaki alfabe latindir. Ayrıca Saha Türkçesinde bulunan özel seslerin ifadesi için yeni harflerin eklenmesi de daha kolay olacaktır.

Dünyadaki Türk topluluklarının birbirleri ile ilmî ve kültürel alanlarda bağlarını geliştirmek ve kuvvetlendirmek için de ortak bir alfabe ihtiyacı vardır.

7. Kut Sür

Türk toplulukları arasında yalnız Saha Türkleri eski Türk dini (Gök Tanrı Dini; Saha Türkçesi Kut Sür) sistemini ve Şamanizmin esaslarını ve adetlerini bugüne kadar getirmişlerdir.

Kut-Sür çok ilginç önemli ve bu arada çok karmaşık bir din sistemidir. Kut-Sür hakkındaki bilgiler Şamanizm problemlerinin çözümlenmesinde yardımcı olacaktır.

Saha bilim adamları ve bilhassa *Kut-Sür* adlı ilmi cemiyet devamlı ve verimli bir şekilde bu eski Türk dininin üzerinde çalışmaktadır. Bunların çabaları sayesinde bugün bir *Tanrı öğretisi* meydana getirilmiştir. *Kut* (Türkçe can) hayatta kalmanın gücüdür. Kişide üç kut bulunmaktadır: *Anne-Kut*, *Toprak-Kut* ve *Hava-Kut*. *Anne-Kut*'u yalnız Ak Tanrı verir ve bu kut insanın gen informasyonunu taşır. *Toprak Kut* kişi bedenini taşır. *Hava-Kut* kişinin isteklerini ve arzusunu gösterir. Bu üç kutun da insan bedenindeki yeri ayrıdır. *Sür* (Türkçe enerji) genel olarak hayatı sağlayan güçtür. *Sür* bu üç kutun durumuna bağlıdır. *Sür* kısaca insan enerjisidir.

Kutlara bağlı olarak *gölge* denilen bir anlayış vardır. Bu gölge kişi kutlarının etkilerini gösterir. Kutlar ve Tanrılar arasında bir bağ bulunmaktadır. Tanrılar kutlara hayatta olma gücünü gönderir, daimi olarak terbiye eder ve insanın iç tabiatının temiz olmasını sağlarlar.

Gök yüzünün dokuzuncu katında baş Tanrı-Ak Tanrı yaşar. Bu Tanrı bütün dünyayı yaratandır. Gök yüzünün sekizinci katında yaşayan tanrılar bunun çocuklarıdır.

Gök yüzünün sekizinci katında Odun-Tanrı ve Çingis-Tanrı yaşarlar. Bu tanrılar dünyanın değişmeyen kanunlarını canlandıranlardır.

Gök yüzünün yedinci katında üç ulu tanrı (Cılha, Tanha, Bilge) yaşarlar. Bütün canlıların hükmünü taşırlar.

Gök yüzünün altıncı katında Sün-Cahın Tanrı veya Gök gürültüsü tanrısı yaşar. Bu tanrının vasıtasıyla tabiat kendi gücünü gösterir.

Gök yüzünün beşinci katında Ulu Sorun Tanrı yaşar. Bu tanrı kişiye *Sür*'ü ve üç mesleği verir: Demircilik, dillere kaabiliyet ve şamanizm.

Gök yüzünün dördüncü katında Hotoy Tanrı yaşar. Bu tanrı iktidar tanrısıdır.

Gök yüzünün üçüncü katında Cöhögöy Tanrı yaşar. Bu Tanrı Saha Türklerinin tanrısıdır ve ilerlemeyi sağlar.

Gök yüzünün ikinci katında İyehsit Tanrı yaşar. Bu tanrı kişinin merhametli, sevimli ve himayeci olmasını sağlar.

Gök yüzünün birinci katında Ayıhsit Tanrı yaşar. Bu sevgi ve sanat tanrısıdır.

Bu tanrıların sayesinde Tanrı öğretisi teşekkül ettirilmiş ve bunlar dokuz madde hâlinde düzenlenmiştir. Bu sistemi takip eden kişi tanrı yolundan gider ve tanrılar ile daimi ilişkileri olur. Kişi tanrı yolundan ayrılırsa günah işlemiş olur. Tanrılar böyle kişiden yüzünü çevirirler, Kut-Sür'ü vermez olurlar.

Tanrıların yerdeki yardımcılarının adı İşi (Türkçe ruh) dir. İşilerin sayısı çok olmakla beraber hepsi bir tanrı ile bağlantılıdır. Dünya İşi'nin adı *An Alahşın*, Orman İşi *Bayanay*, Su İşi *Ukun*, Yol İşi *Artık*, Ev İşi *Cerde Bahsilina* vesaire. İşilere tanrılar gibi hassasiyet gösterilmelidir, aksi takdirde tanrılar insandan yüz çevirirler.

Kişiyeye doğrudan doğruya bağlı olan işiler de vardır. Mesela *Serken Sehen İşi-Bilgelik İşi*, *Göz İşi*, *Dil İşi* vesaire.

Saha Türkleri şeytana Abası demektedirler. Abasının etkileri bilinmez ve görünmez. Abası kut'un içerisine girdiği zaman onu yer veya kut çalınmış olur. Kişi öldükten sonra Abasılı kut uçup bulut olur ve Abası ise yaratıcı güce çevrilir.

Hava kutu yiyen veya salan Abasılar yukarıda yaşarlar. Bazan bunlara güney veya batı hava sakinleri derler. Bu Abasılar insan zihnindeki çeşitli hastalıkların köküdür. Bunların sayısı dokuzdur. Tanrılar Hava kutu koruyamadıkları takdirde Abasılar ona girebilirler. Bu ise yalnız insan tanrı yolundan ayrıldığı zaman vukubulur. Bu Abasılardan korunmak ve tanrı yolunda gitmenin dokuz maddelik bir hareket tarzı vardır.

Toprak kutu yiyen Abasılar kuzey veya batıda, bazıları ise Aşağı dünyada yaşarlar. Bunlar insan vücudundaki hastalıkların sebebidir. Bunların sayısı da dokuzdur.

Saha Türkleri Abasılara *Kir* de derler. *Kir*'in manası çok geniştir. *Kirden* korunmak için dört kaide vardır.

Saha Türkleri, insanın durumu tabiata sıkı sıkıya bağlı olduğu için ona *boşluk çocuğu* derler. Tabiatın durumunu üç ağaç gösterir: Kutsal ağaç, dallı budaklı ağaç ve kurbanlık ağaç.

Anne kutu yiyen veya çalan Abasılar Aşağı dünyada yaşarlar. Çalınmış kutlar her zaman ölüm suyunda yatarlar ve daima orta dünyaya çıkmaya çalışırlar. Tanrı güçleri (şamanlar) suya bend kurup bunu engellemeye çalışırlar, aksi takdirde bütün canlılar ölür. Anne kut, Tanrı gücüne ve Abası gücüne çevirilebilir.

Tanrı öğretisinin son umdeleri şunlardır:

1. Fikrin sağlam olsun
2. Vücudun sağlam olsun
3. Bu halde, Anne kutun sağlam olur.

Tanrı yolunu takip etmek için kişi her zaman fikirlerini terbiye etmelidir. Bundan dolayı Saha Türkleri arasında birçok adet ortaya çıkmıştır. Bunları takip etmek tanrı yolundan gitmeye yardımcı olur, insanı Abasılardan korur. Bunlara dayanarak insanın gündelik hareket tarzları ortaya çıkmıştır.

8. Şamanizm

Şamanizm bir din değildir. Bu, inanç, adet ve örfdür. Kut-Sür'e göre gökyüzünün beşinci katında yaşayan Ulu Sorun Tanrı (Meslek Tanrısı) yalnız meslekleri kişiye verir. Saha Türklerinin hayatında görülmektedir ki, Şamanizm ne kadar yayılırsa yayılsın eski Kut-Sür'e (Gök Tanrı Dini) dokunamamıştır. Onun fonksiyonu çok geniş kapsamlı değildir. Saha Türklerinin birçok tören ve adetlerinde şamana iş düşmez. Ama şamanizmin ruh alemine bürünme kabiliyeti en yüksektir. Buna göre, açıkça söylemek lazımdır ki, şamanizm Tanrı öğretisinin gücünü istismar edip, bütün bir ruh alemini belirli bir kadro (oyun veya udagan) içine almayı başararak, adeta bir din sağlamlığı kazanmıştır. Onu şimdi Saha Türklerinin zihinlerinden çıkarmak hemen hemen imkansız görünmektedir. Bugünkü Türk toplulukları arasında sadece Sahalar Şamanizmin esaslarını bugüne kadar yaşatmışlardır. Saha Yeri'nde şamanizm tam bir meslek haline gelmiştir ki, bunu icra edenlere de şaman denmektedir.

Şamanizm, Saha tabiat felsefesi ile irtibatlıdır. Bu felsefe madde, enferyasyon ve intellek gibi felsefe anlayışlarının uygun Toprak kut, Hava kut ve Anne kut gibi dünya anlayışlarından ibarettir. Şu halde kut umumî dünya tözüdür. Türklerin evreni kozmogonik görmesi ortodoks dinlerinden uzak ve tabiat bilgilerine daha yakındır. Bu da Saha Türklerinin sonraki dünya dinlerine tabi olmamalarını sağlamış ve bugünkü Saha Yeri'ni ebedi vatan yapmaya yardım etmiştir. Şamanizm Saha Türklerinin hayatında çok önemli bir rol oynamış ve oynamaya da devam etmektedir.

Şimdiki Saha Şamanizmi oluşmuş tören, animist tasavvur, mitoloji ve halk tıbbının ilk belirtilerinin bilgileri ile irtibatlı karmaşık bir kül-

türdür. Saha bilim adamlarına göre şamanizm eski Türk dininin felsefi, sanat ve tıp yönlerinin orijinal taraflarını gösterir.

Saha şamanizminin muhtevası hakkındaki ilk bilgiler 13. yüzyılda meydana gelmiştir. Bu konu hakkında çok yazılmıştır. Hristiyanlığın yayılmasına rağmen, şamanizm Rus inkılâbından önceki durumunu muhafaza etmişti. Yalnız savaşçı ateizm onu yok edebilmiştir. Bununla beraber bir dizi millî ilim adamı Saha şamanizmi hakkında benzersiz araştırmalar yapmışlardır.

Erkek şamanın adı *oyun* ve kadın şamanın adı *udagan* dır. Bunlar ak ve kara olurlar. Tanrı sistemine de ak şamanlar hizmet ederler. Şaman sunî olarak esir, kutu yükseltir ve tanrı yolundan gökyüzünün dokuzuncu katına ulaşmağa çalışır. Onun yükseltmesine *algıs* (takdis) yardım eder. Algıs da tanrı yolundaki engellerin aşılmasına yardımcı olur. Şaman niçin yükselir? Şaman yukarıdan Sür'ü alır ve geri döndükten sonra insana ve tabiata geri verir. Saha Türklerinin tarihinde yalnız bir şaman dokuzuncu kata ulaşmış, uçmuş ve bugüne kadar geri gelmemiştir.

Bugün ilmî bakımdan ak ve kara şamanların ayrılması meselesi vardır. Bugünkü ilmî edebiyatta ak şamanların, soy ve kültür adamı oldukları kaydedilir. Kara şamanlar ise eski halk tıbbını bilen ve kullanan halk hekimleri (omosutlar) olarak bilinirler.

9. Saha Cumhuriyeti Tarihi

Rusya Federasyonu toprakları içerisinde bulunan Saha Cumhuriyetinin (Yakutya) durumu emsalsizdir. Arazisi 3 milyon 103 bin km. kare, nüfusu 1 milyon 131 bin kişidir. Saha Türklerinin sayısı 365 bin kişi (% 33), kuzey halkları 26 bin kişi (% 2,5), Ruslar 550 bin kişi (% 50), Ukraynalılar 77 bin kişi (% 7) ve diğerleri % 7,5 dur. Rusya'nın en zengin yer üstü ve yer altı kaynakları buradadır: Gümüşten elmasa, kömürden doğal gaz, çok değerli madenlerden kürke kadar birçok şey mevcuttur.

Saha Yeri Sibirya'nın donmuş toprakları bölgesinde bulunmaktadır. Soğuk eksi 70, sıcak ise yaz aylarında artı 40 dereceye kadar ulaşmaktadır. Kuzey bölgeleri tundura (buz çölü) ile kaplıdır. Sayısız göl ve nehirler vardır. Dünyanın en büyük nehri Lena'nın genişliği 30 km dir. Orta ve güney bölgeleri yeşil bir denizi andıran ormanlarla kaplıdır. Halk geçimini balıkçılık, hayvancılık, madencilik ve az sayıda tarımla sağlamaktadır. Saha Türkleri ünlü Gines rekorlar kitabına geçen eski

Türk atı ve ineğini (bunların sayısı yalnızca 1000 tanedir) koruyarak bugüne kadar getirmişlerdir. Saha Türkleri kültürlerini ve geleneklerini korumak için büyük bir direniş gösterip başarılı olmuşlardır. Bu kuzey toprağını 8 yüzyıldan fazla bir zaman içinde vatan olarak işlemişler ve damgalarını vurarak ebedileştirmişlerdir.

Ruslar, Saha Yeri'ne 17. yüzyılın başından itibaren gelmeğe başlamışlardır. Kalabalık ve zamana göre üstün teknoloji ile donatılmış olan Ruslar, Saha Yeri'ni işgal ettiler. 1632 de Saha Yeri, resmen ve zaman-ki Rus Çarlığına bağlanmıştı. 1638 de müstakil bir Yakut beyliği kurulmuştu. 1917 ye kadar Yakut bölgesi, idari olarak Doğu Sibirya valiliğine bağlı kalmıştır. Orta Asya geleneklerine uygun olarak, göçebe olan Saha Türkleri yavaş yavaş yerleşik hayata geçmeye başladılar. 18. yüzyıldan itibaren Ortodoks hristiyanlık yayılmıştır. Ancak Saha Türklerinin hristiyanlığı yüzeyseldir. Bunun asıl sebepleri arasında pratik sebepler ve şamanizm vardır. Şamanizm, Saha Türklerinin milli benliklerinin korunmasında önemli ölçüde etkili olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında Saha Yeri'ne kapitalist ekonomi kökleşmiştir ve 19. yüzyılda bu günkü sınırlar belirlenmiştir. Bu sınırlara Asya'nın bütün kuzey-doğusu, Çukotka, Kamçatka, Kuril Adaları, Ohotsu Denizi ve Udkrayl dahil idi.

1735 te Saha Yeri'nde ilk okul kurulmuştur. Rus inkılâbından sonra, Saha aydınlarının büyük ekseriyeti yok edilmiş, aynı zaman da şamanizme de büyük darbe indirilmiştir. Fakat millet ve vatan duygusu o yıllarda fazla gelişmediği için aydınlar arasında fazla karşı koyma olmamıştır.

27 Nisan 1922 de Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmişti. Saha Yeri, Rusya Federasyonunun bir parçası olmuş ve Saha Türklerinin kaderi de onlara bağlanmıştı. Saha Türkleri tam anlamıyla eski Soyvetler Birliğinde olup-bitmiş bütün baskıların acısını yaşamışlardır. Bilhassa, yerli aydınlar birkaç defa yok edilmişlerdir.

Saha Türkleri II. Dünya Savaşı'nda birçok kahramanlıklar göstermişlerdir. 60 binden fazla Türk savaşa gitmiş ve büyük çoğunluğu bu savaşta ölmüştür. Bu arada ürettikleri hammaddeler ile de savaş ekonomisine destek olmuşlardır. Aynı zamanda, 1942-1943 yıllarında Saha Yeri'nde müthiş bir açlık baş göstermiştir. Binlerce kişi bu yüzden öldü. Fakat bu dünya kamuoyunca pek bilinmemektedir.

Savaştan sonra, Saha Cumhuriyetinde birtakım sosyal rahatsızlıklar ortaya çıkmaya başladı. Bugüne kadar meydana çıkan birçok

problem kökten halledilemedi. Mesela, düzensiz bir göç problemi vardır ki, son dört yıl içinde Saha Yeri'nin nüfusu dört kat artmıştır. Buna karşılık Alaska ve Kanada gibi kuzey bölgelerinde nüfus yoğunluğu kilometrekareye 0,03 kişi düşerken, Saha Yeri'nde bu oran kilometrekareye 0,13 dür. Saha Türklerinin % 80 i köylerde yaşarken, Rusların ekseriyeti şehirlerde ve sanayi bölgelerinde ikamet etmektedirler. Köylülerin hayat seviyelerinin şehirlilerden çok düşük olduğu hemen göze çarpmaktadır. Bu durumda birtakım meseleleri beraberinde getirmektedir. Bugün Saha Yeri'nde hem Rus dili hem de Saha Türkçesi konuşulmaktadır. Bunun yanında Saha Yeri'ndeki Rusların çok azı Türkçe bilmektedir.

Bundan başka Saha Yeri'nde ekolojik problemler de vardır. Eski Sovyetler Birliği ve Rusya Federasyonunun aşırı kâr hırsı, yıldan yıla orman, göl ve nehirleri yoketmiştir. Saha Türklerinin tarihî toprakları yavaş yavaş mahvolmaktadır. 1974 den 1987 ye kadar Saha Yeri'nde 12 atom bombası patlatılmıştır. Bunların en müthiş ve tabiatımıza en zararlı *Kraton-3* oldu (ağustos 1978). 12 Kasım 1991 de Yüksek Şura Saha Yeri'nin atom silahlarından arındırılmasını resmen ilan etti.

Saha Yeri bugüne kadar yalnızca bir hammadde bölgesi olarak görünüyordu. Böyle bir durum teknolojik gelişmeyi engellemektedir. Yıllarca Saha Türklerinin zenginliklerinin hemen hemen hepsi Moskova'ya aktarılmıştır. Hammaddeyi işleyen sanayinin olmayışı Cumhuriyetin malî durumunun da zayıf olmasına sebep olmuştur. Sovyetler Birliğinin toplam gelirinin sadece % 1 i Saha Yeri'nde aktarılmaktaydı. Böylelikle yerli makamlar sosyal-ekonomik gelişmenin sevk ve idaresinden sunî olarak uzaklaştırılmıştır.

Glastnost ve Perestroyka sayesinde Saha Türkleri bağımsızlık havasını teneffüs edip, millî bilinçlenmeye doğru gitmektedirler. 1 Nisan 1986 da Saha Devlet Üniversitesi öğrencileri ilk protesto gösterisini yapmışlardır. 27 Eylül 1990 da Yakut-Saha Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti devlet egemenliği beyannamesini resmen ilan etti. Yakutya olan Cumhuriyetin adını, Yakut-Saha ile değiştiren halk, azınlıkta olduğu toprakların zenginliklerin tek sahibi olmak istemektedir. Cumhuriyetin yeni yüksek meclisi (165 kişi) seçilmiştir.

20 Aralık 1991 de Cumhurbaşkanı seçimi olmuştur. 27 Aralıkta ilk millî başkan M.E. Nikolayev vazifesine başlamıştır. Bu tarihten itibaren de Cumhuriyetin adı sadece Saha Cumhuriyeti olarak kabul edilmiştir.

Tabidir ki, devlet egemenliğine sahip olmak için, ilk önce iktisadi durumun güçlü olması gerekmektedir. Bu hususta birtakım gelişmeler vardır. Saha Türk Cumhuriyetindeki, Rusya Federasyonuna ait bazı işletmelerin idaresi Saha Cumhuriyeti bakanlar kuruluna devredilmektedir. Bundan sonra Saha Cumhuriyeti ileriye dönük olarak diğer ülkelerle ekonomik ve kültürel ilişkilere girecektir. 1991 senesinin sonunda Rusya Federasyonu başkanı B. Yeltsin, *Saha Cumhuriyetinin Doğal Kaynaklarının Kullanımı* yolundaki bir kararnameyi imzalamıştır. Bu Saha Cumhuriyetinin tanınmasının ilk adımları olacaktır.